

Брацкі А.З.,

Гданський університет (Польща)

НАЦІОНАЛЬНА ФІЛОЛОГІЯ І СЛАВІСТИКА – СПІВІСНУВАННЯ ЧИ СУПЕРНИЦТВО?

У статті розглядається питання взаємодії національної філології і славістики на рівні мовознавчих досліджень і сучасного опису окремих мов.

Ключові слова: *полоністика, славістика, україністика, мовознавство.*

In the article the question of co-operation of national philology and slavic studies is examined at the level of linguistic researches and modern description of different languages.

Keywords: *polonian studies, slavonic studies, ukrainian studies, linguistics.*

Ця стаття присвячується питанню взаємин між національною філологією і славістикою як науковими спеціальностями, напрямками досліджень та навчання в умовах слов'янських країн, тобто ситуацій, коли національна філологія фактично є частиною простору, що його охоплює славістика. **Завдання** цих пошуків – визначення й загальна характеристика проблематичних місць перетину наукової думки національної філології і славістики, особливо в мовознавчій площині. **Мета** пропонуваного аналізу – це визначення реального обсягу спільних і окремих обшарів досліджень для національної філології та славістики.

Об'єктом аналізу є мовна ситуація та її дослідження в Польщі й Україні з перспективи національної філології та славістики. Реалізація запланованих пошуків здійснюватиметься шляхом розгляду окремих питань у вибраних трьох площинах: методології досліджень, специфіці мовної ситуації та стану досліджень в окремих випадках, а також спільних і доповнюючих завдань національної філології і славістики у мовленнєвій сфері.

Оскільки слов'янський світ займає велику територію, є диференційованим за мовними ознаками, як між сучасними слов'янськими державами, так і в середині деяких країн, пропонується проблематика розглядається на прикладі Польщі й України. Мова – багатовимірний об'єкт аналізу; з уваги на це стаття носить характер попередніх досліджень, тож розглядатимуться в ній лише деякі аспекти, які слід вважати найбільш характерними для даного мовного ареалу. Слід прийняти, що аналізовані тут питання можна буде пізніше розглянути у порівняльних студіях з іншими слов'янськими мовними просторами; остаточною метою цих заходів може стати створення окремої монографії або збірника праць, присвячених описаним вище питанням.

Перед тим, як розпочати фактичний аналіз, визначення вимагає низ-

ка вжитих у статті наукових термінів з уваги на те, що вони вживаються в окремих наукових дослідженнях у дещо різних значеннях.

Термін “національна філологія” для специфіки Польщі й України означатиме синоніми до, відповідно, “полоністика” й “україністика”, але тут він має підкреслювати, що йдеться про філологію, яка вивчає мову – етнічну і державну водночас, що має вагоме значення для простеження її опису українсько-російських та польсько-кашубських взаємин.

Під терміном “славістика” у цій роботі розуміємо сукупність усіх філологічних напрямків, які займаються вивченням порівняльних аспектів у площині слов’янського простору з національними філологіями включно, окрім, звичайно, тих інститутів і кафедр, які створені для праці над окремими мовами (наприклад, відділи прикладної лінгвістики чи глоттодидактики, тобто практичної науки конкретної мови). Інакше кажучи, цей термін охоплює як загальну славістику чи інститути західної, південної та східної філології, так і кожен окрему філологію, яка вивчає дану слов’янську мову у порівнянні з іншими мовами слов’янського ареалу.

Наступний термін – “регіональна мова” – визначається в цій статті за підпунктом а) 1 статті “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов”¹ [3] та пунктом 2, статті 19, розділу 4 польського “Закону від 6 січня 2005 року про національні й етнічні меншини та регіональну мову” [15], як мова, що традиційно вживається на території держави групою, кількісно меншою від решти громадян, відмінна від офіційної державної мови, а також така, що не є ані діалектом офіційної мови цієї держави, ані мовою мігрантів.

Згідно згаданим вище законам, терміни “національна меншина” та “етнічна меншина” відрізняє факт, що національна меншина відносить себе до держави, що існувала або існує в наш час, а етнічна меншина – до етносу [15, стаття 2], тобто групи, яка не створила своєї окремої держави.

Останні потрібні нам для аналізу два терміни – це “мовна стійкість” і “мовна стабільність”, які, за Ларисою Масенко, вживаємо відповідно у значеннях: “збереження колективної вірності своїй мові” [5, с. 143] та “становище, в якому перебуває мова” [5, с. 143].

1. Методологія мовних досліджень.

У цьому аспекті найголовнішими залишаються ймовірні місця перетину фахової термінології зі специфікою конкретної слов’янської мови, особливо різниці в терміносистемі, що називає мовні явища, типові для даної мови.

¹ Дослідниця наголошує, що російські енциклопедичні видання також не дають точної дефініції цього поняття. Для прикладу, Ольга Ахманова визначає його як “слова, вирази, звороти, форми словозмін, що не входять до норми літературного мовлення” [1, 239].

Проблематичним у такому контексті є термін “просторіччя” для позначення типу чи різновиду української мови. Дуже детальну розвідку з цього питання представила Лариса Масенко [5, 83-114], висловлюючи сумнів щодо можливості створення в українському мовному просторі просторіччя у такому форматі, який пропонує російська наука, оскільки на заваді стоїть велетенський прошарок російської лексики і речених конструкцій, що їх засвоює частка українського населення, аналогічна частці росіян, яка вживає російське просторіччя¹. Згадана дослідниця для підтвердження своїх міркувань звернула також увагу на опис вказаного явища російськими соціолінгвістами, які відносять це поняття до типу специфічного мовлення, що існує тільки в російській мові [5, с. 53]. Певною мірою твердженням російських учених та сумнівам української соціолінгвістки протиставляється стаття Олександра Тараненка, в якій просторіччя – це “один зі структурно-функціональних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, який, не маючи територіальних або вузькосоціальних обмежень, разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю. Основна форма функціонування просторіччя – усно-розмовна мова осіб, не знайомих у потрібному обсязі з літературними нормами внаслідок недостатньої освіченості” [8, с. 536-537].

Варто тут замислитися над сферою завдань національної філології та славістики у вирішенні цього питання. Можна, по перше, поставити запитання українцям, чи вони взяли до уваги досвід інших країн у побудові терміносистеми, пов’язаної з різновидами мови? Для польського мовознавства, наприклад, цей термін (польськ. “język polskoty”) не має особливого значення, оскільки називає лише своєрідну манеру мовлення з ужитком експресивних і вульгарних форм та з помилками, властивими для людей, що мають низький рівень освіти. Звичайно, польська специфіка не має бути вирішальною для справи, однак вона показує, що терміносистема не руйнується від браку даного поняття в іншому слов’янському мовознавчому просторі, отже, можливо, і в українському немає потреби виділяти окремий термін.

Слід поглянути на цю справу з точки зору національної філології та славістики. У першому випадку можна розглядати просторіччя в Україні як загрозу мовній стабільності та стійкості, особливо прислухавшись до голосу Юрія Шевельова, який казав про вмирання власного аргю і майже автоматичне запозичення до українського сленгу з російської мови, називаючи оба різновиди мови “грунтом, звідки приходять живучі соки до даної мови, грунтом, де безперешкодно точиться її життя” [5, с. 96; 12, с. 11]. З цієї точки зору, а також спираючись на зміст згаданої статті Олек-

¹ Згаданих мігрантів називають “чефури”, а мешкають вони переважно в одній громаді у старому кварталі словенської столиці.

сандра Тараненка про просторіччя в енциклопедії “Українська мова” [8, с. 536-537], де наведені приклади даного явища – це фактично стихійно недоасимільовані русизми в українській мовній “обгортці”, можна, без сумніву, наголосити на потребі глибшого вивчення цього питання на рівні української філології.

Юрій Шевельов у цитованій вище статті закінчує свої міркування такими словами: “Загальновідомо, що і сучасні романські мови постали з “вulgарної”, а не нормативної латини” [5, с. 96; 12, с. 11]. Це твердження має посередній стосунок до славістики, оскільки вона охоплює всі слов’янські, так само як романістика, всі романські мови. У цьому контексті по відношенню до ймовірного існування окремої категорії – українського просторіччя – можна реалізувати порівняльні студії українського мовного простору з іншими слов’янськими територіями, хоча б для того, щоб з’ясувати, чи фактично просторіччя – це природний результат існування розвиненої слов’янської мови, чи радше слід казати за Володимиром Беліковим та Леонідом Крисінім про просторіччя, як явище типове і характерне лише для російської мови.

У цьому випадку неможливо обійти стороною іншу, ширшу справу – аналіз небажаних наслідків міжмовної інтерференції, який в Україні сьогодні вкрай необхідний. Звичайно, є вагомі праці Лариси Масенко [4; 5; 6], Ярослава Радевича-Винницького [7], Лесі Ставицької [9; 10; 11] та багатьох інших дослідників, однак важко не спостерігти, що досі не з’явилася в Україні монографія, яка б давала повний опис суржику. Можливо, що елементи, зараховані Олександром Тараненком до українського просторіччя, можна віднести до суржику, однак спочатку треба завершити опис цього явища, впровадити остаточно це слово до терміносистеми та однозначно його дефініювати.

Можна, однак, подивитися на природу суржику, як українсько-російської мовної інтерференції, очима славістики. Складається враження, що на території, де російська – неприродна мова, проте дуже поширена і така, що вживається у повсякденному спілкуванні, перебуваючи при тому у середовищі спорідненої мови, за таких обставин запускаються специфічні механізми інтерференції. Ефектом є міжмовні варіації, які можна оцінювати не тільки як небажану інтерференцію, спричинену вимушеним (отже, поверховим і стихійним) засвоєнням російської, але також недостатністю бази останньої, яка, парафразуючи згадані вище слова Юрія Шевельова про живучі соки аргю і сленгу, не може підкріплюватися своїми соками на чужій території, тому і входить у різноманітні зв’язки з територіальними і соціальними різновидами української мови. Суржикова фраза ніколи не будується шляхом схрещення літературної російської й української мов. Це завжди фузія територіального і соціального різновиду української з елементами російської мови. Тут немає по-

треби і мотивації будувати нову мову – є потреба швидкої комунікації, де мішанина різних компонентів дає своєрідну комунікативну “дорогу на впростець”. Здається, тому суржик ніколи не стане окремою мовою; мабуть, тому Юрій Шевельов визнав його різновидом української мови, поширеним на українській території, що ним користуються українці в селах і містах.

Отже, славістика може допомогти у вирішенні цього питання через порівняльні студії: мається на увазі не тільки споріднена з суржи́ком білорусько-російська трасянка, але також індустріальна манера мовлення у великих містах колишньої Югославії, яку називають “шатровачкі” говір, мова мігрантів колишньої Югославії, які опинилися у Словенії¹, – “фужінський” говір, або штучні заходи, що мають на меті поєднання слов’янської з неслов’янською мовою, наприклад, для запису літературних текстів так, як у випадку латвійсько-російської “лакріци”. Тільки таким шляхом можна дати відповідь на запитання про природу суржика – у своїй окремішності він все ж таки може розглядатися як невиняткове явище у слов’янському світі.

2. Специфіка мовної ситуації та якість досліджень в окремих випадках.

Сьогодні найгостріше постає питання мовної ситуації в Україні, а точніше – чи двомовність в Україні – це фактично двомовність? По перше, треба звернутися до дефініції понять “регіональна мова”, “етнічна меншина” і “національна меншина”. Російська фактично не може бути регіональною мовою на Півдні і Сході України, тому що не існує різновид українського варіанту російської мови та і складно казати тут про традицію, побудовану на іншій, ніж пов’язаній з заробітчанською міграцією доби колишньої царської і радянської імперії. Подібно нащадки українських або польських емігрантів у США могли б вимагати визнання їхньої мови як регіональної. Більш того, виявляється, що Хартія не передбачила такої специфічної регіональної ситуації, яка склалася на Півдні і Сході України, адже там мова ніби-регіональна не є мовою меншоритарною, а мажоритарною. Отже, за кількісним показником, про який говорить Хартія, більш доречно було б визнати там українську як регіональну мову та взяти її під спеціальний захист.

Дискусійним є також статус місцевої громади – етнічною меншиною її назвати не можна, оскільки поруч існує Російська Федерація з російською культурою та мовою; складно також назвати всіх російськомовних громадян у вказаних регіонах або на території всієї України як російську нацменшину, оскільки далеко не всі серед них це росіяни за по-

¹ Згаданих мігрантів називають “чефури”, а мешкають вони переважно в одній громаді у старому кварталі словенської столиці.

ходженням. Особливу увагу тут привертають російськомовні українці, можливо, їхню мову можна б визнати регіональною, але самі росіяни вже за ознакою вживання українцями [г] фарингального замість [г] вибухового стверджують, що “це позбавляє дослідника можливості вважати таких людей однорідними в мовному відношенні з особами, для яких російська мова є рідною” [2, с. 44]. Інакше кажучи, російськомовні українці не користуються українським варіантом російської мови; тут можна говорити лише про відхилення від російського літературного нормативу.

Виходить, що в Україні мовна меншина не має ані спільного родоводу, ані окремої культури, звичайно, якщо не враховувати фактичну російську меншину, якій, однак, ніщо не заважає користуватися правами, гарантованими згаданою Хартією.

Дещо іншою є ситуація в Польщі, що ззовні здається бути мовно-культурним монолітом, фактично ж охоплює не менш, ніж дві різні етнічні культури – польську та кашубську, а, можливо, ще і третю – сілезьку. Наскільки важливими є дослідження кашубської культури і мови, як різні аспекти вони можуть охоплювати, показує невелика частина публікацій відомого польського мовознавця Ядвігі Зенюк [16; 17; 18; 19; 20]. Наша стаття стосується дещо іншої теми, тому з цього приводу варто лише додати, що величезний обсяг знань про кашубів та Кашубію зібрав у своїй праці Єжи Тредер [14].

Кашубська ідеально вписується в названий Хартією статус регіональної мови і власне такий має. Вона існує на обмеженій території, має там свою традицію, а також людей, які називають її рідною, однак важко навіть собі уявити – як це відбувається з російською мовою в Україні – що кашубська могла б розпочати експансію на решту території Польщі. Аналогічною є ситуація з мовно-культурною спадщиною Сілезії, вона не претендує на панування у всій країні – залишається чисто регіональним явищем.

Як видно, знову ж таки порівняльні славістичні студії навіть на вузькому просторі можуть дати цікаві ефекти і спонукати до іншого розуміння справи.

Звичайно, на перший план в українсько-російських і польсько-кашубських мовних взаєминах виходить питання про загрозу для мовної стійкості та стабільності офіційної мови, що постає внаслідок існування різних форм регіональних мов. Що стосується кашубської мови у Польщі, така загроза не існує, більш того, вживається низка заходів задля збереження кашубської культури і мови. Торік у Гданському університеті при Інституті полоністики було відкрито кашубістику – яскравий знак гармонійного співіснування мажоритару з міноритаром; кілька останніх років вчителям кашубської, які погодяться працювати в регіоні, нараховуються спеціальні додатки до заробітної платні тощо.

З російською мовою в Україні справа зовсім інша. Російська носить експансивний характер – вона не залишається в одному регіоні країни, а здійснює своєрідний похід наче завойовник. Проте, крім південних і східних регіонів України, ця місія виявляється марною. Як наслідок – розлад місцевих мовленнєвих структур, заповнення спустошених ланок чужомовним матеріалом, створення умов, які викликають суржикову поведінку носіїв.

Тут також пошуки на славістичному порівняльному ґрунті можуть принести відповідь на питання про доцільність підтримки ситуації, яка є руйнівною для домінуючої мови і не приносить жодних позитивних ефектів.

3. Спільні та доповнюючі завдання національної філології і славістики.

Серед найважливіших завдань слід вказати на недостатній рівень опрацювання явищ на перетині слов'янських міжмовних контактів. У цій сфері для досягнення вагомих результатів необхідна співпраця окремої філології і славістики, адже тут так само важливі аналізи внутрішньої природи даного явища, як і його кореляції з зовнішнім світом.

Ідентичних зусиль вимагає опис явищ на перетині міжмовних контактів окремих слов'янських мовних просторів і неслов'янських мовних культур.

Останнє з найважливіших завдань – це створення єдиного опису мовних терміносистем, особливо відносно територіальних та соціальних різновидів мов. Тут, окрім зазначеної в тексті справи з терміном “просторіччя” можна вказати хоча б на розрізнення понять “говір” і “говірка” – прийняте в українській і незрозуміле в західнослов'янській діалектології.

Вказані в статті проблеми лише сигналізують існування незаповнених ланок знань, які заважають повному розумінню мовних процесів, що нині відбуваються у слов'янському мовленнєвому просторі. Поява пострадянських країн, розпад Югославії, відокремлення Чехії і Словаччини та побудова в них громадянських суспільств супроводжуються бурхливими процесами у мовній сфері. Це об'єктивне явище, адже кожне покоління хоче залишити по собі своєрідний слід – інакше говорили наші дідуся та бабусі, батьки, інакше говоримо ми, інакше говоритимуть наші діти, а ще інакше – онуки. Головне, щоб ці процеси відбувалися за логічними і визнаними правилами, щоб давали бажані й корисні ефекти. Мовленнєва сфера є віддзеркаленням душі людини і душі тієї громади, з якою вона себе отожднює. Тож надзвичайно важливо берегти цю спадщину і плекати її для себе та оточуючих.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1969.
2. Беликов В., Крысин Л. Социолингвистика. – Москва, 2001.
3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_uk.pdf].
4. Масенко Л. Т. Мова і політика. – Київ, 2004.
5. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. – Київ, 2004.
6. Масенко Л. Т. (У)мовна (У)країна. – Київ, 2007.
7. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1997.
8. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (ред.) Українська мова. Енциклопедія. – Київ, 2004.
9. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. – Київ, 2005.
10. Ставицька Л. О. Український жаргон. Словник. – Київ, 2005.
11. Ставицька Л. О. (ред.) Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – Київ, 2007.
12. Шевельов Ю. Двомовність і вульгаризми (дисиміляція плінних в українській літературній мові) // Видатний філолог сучасності (Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова). – Харків, 1996. – С. 7-14.
13. Treder J. Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny. – Gdańsk, 2006.
14. Wrocławski K. Folklor jako instrument polityki na pograniczach etnicznych // Między kulturą “niską” a “wysoką”. Zjawiska językowe, literackie, kulturowe. – Łódź, 2001. – S. 127-131.
15. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141 [<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>].
16. Zieniukowa J. Kaszubskość i polskość w komunikacji językowej i świadomości Kaszubów // Wielokulturowość: postulat i praktyka, pod red. L. Dronga i W. Kalagi. – Katowice, 2005.
17. Zieniukowa J. Ewolucja poglądów na status kaszubszczyzny // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna, pod red. E. Brezy. – Opole, 2001.
18. Zieniukowa J. Kaszubszczyzna // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski, pod red. S. Gajdy. – Opole, 2001.
19. Zieniukowa J. On the Languages of Small Multilingual Ethnic Groups – The Case of Sorbian and Cashubian // Language Minorities and Minority Languages in the Changing Europe, eds. B. Synak, T. Wicherkiewicz. – Gdańsk, 1997.
20. Zieniukowa J. Socjolingwistyczne problemy multilingualnego Pomorza w XIX w. // Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi, red. I. Opacki, A. Wilkoń, J. Żurawska. – Katowice, 1997.